

ČAS V POROČEVALSKIH BESEDILIH

1. Čas

Čas je ena redkih stvari, s katerimi jezikoslovje in druge humanistične vede kar dobro delajo, ne da bi natanko vedele, kaj to sploh je.

Kategorije preteklost, sedanjost in prihodnost so rezultat razvoja človeka in njegove zavesti in na različne načine zajete v različnih jezikih.

V SSKJ-ju je čas definiran kot neomejeno trajanje. V terminološkem gnezdu pa je čas kot jezikoslovni izraz razložen kot »gramatična kategorija za izražanje sedanjosti, preteklosti in prihodnosti glagolskega dejanja«.

Ločimo med sedanjim, preteklim in prihodnjim časom za poimenovanje objektivnega potekanja in časom kot spoznavne kategorije ter glagolskimi oblikami za izražanje časov: sedanjik, preteklik in prihodnjik (časovniki).

Pojmovne časovne vsebine izražajo besede in besedne zveze, npr. časovni pridevniki (današnji), prislovi (danes), časovne prislovne zveze (ta dan), ki se že sami s svojim besednim pomenom, nanšajo na jezikovno časovnost, vendar se časovnost izraža tudi z drugimi nečasovnimi besedami v predložnih zvezah (o vseh svetih). Tudi nekateri členki s svojimi stavčnimi pretvorbami implicirajo časovnost. Besedilotvorno značilnost člena imenujemo notranje nanašanje (endofora). Poved Zdaj ga že imam vključuje stanje pred nastopom te povedi (prej ga še nisem imel).

V poročevalskem frazeologemu »kot smo že poročali, ...« členek poudarja preteklost dejanja v smislu istosti poročanja o tej tematiki.

»Čase« kot so zajeti v jeziku iz spoznavne vsebine v človekovem odražanju objektivnega časa je potrebno izrazoslovno ločiti od časa kot trajanja. Korošec predlaga za izraz jezikovne časovnosti poimenovanje časje.

Prislovi zjutraj, sekunda, ura, zvečer, danes, sobota ...spadajo k osnovnim enotam, s katerimi jezik izraža časovne odseke. Na drugi strani pa so odprti (neomejeni) izrati trenutek, hip, doba.

V slovenščini je zjutraj krajši, kot na primer v angleščini. Oba izražata le vsebino pojma in dobita nanašajnsko vlogo šele v povezavi z določenim časovnim odsekom javnega koledarskega štetja časa.

Razumevanje časovnih odsekov (ali točk) je v poročevalstvu odvisno od prenosnika. Izhodiščna točka oz. osnovni časovni odsek je trenutek tvorjenja besedila. Sprejemanje besedila poteka linearno spotekom objektivnega časa.

2. Variante prenosniških stopenj

Po Toporišiču je raba splošnega sedanjika značilna za predpise, zakone, znanstvene ali strokovne ugotovitve. V umetniških besedilih pa omenja rabo splošnega sedanjika v režiserskih opombah dramskega besedila, v napisih pod slikami in v naslovih knjig.

V poročevalskih besedilih prevladuje raba preteklika, kar pa ne velja za vsako tako besedilo. Seznanitev dogodka je bodisi neposredna ali posredna. Neposredna seznanitev je preprosto opazovanje dogodka (navzočnost pri dogajanju). S stališča časovnosti pa je važna seznanitev z dogodkom, ki jo posreduje jezikovna dejavnost. Pri tem ločimo tri stopnje, ki si sledijo v časovnem poteku: dogodek (D), ubeseditev (U) in sprejem (S). Sosledje teh stopenj je štirih vrst, ki jih Korošec imenuje variante prenosniških stopenj.

Variante predstavljajo v glavnem le eno od stalnih oblik sporočanja, tj. tisto, ki ima za izhodišče dogodek. Dogodek tu pomeni v preteklosti izvršeno

dogajanje ali v sedanjosti trajajoče dogajanje. Poleg »stvarne besedne obnovitve kakega dogodka« zajemajo tudi sprotno ubeseditev dogajanja (izključujejo pa obveščanje o dogajanju v prihodnosti in ubeseditev različnih stanj).

Pri analizi rabe časov v časopisnem poročevalstvu prideta v poštev le prva in druga varianta. Izražata nastopanje objektivnih časov (preteklik) in v premem govoru čas spremnega stavka (z uporabo glagolskega časa se izraža doba uresničitve prvotne ubeseditve glede na dobo njene ponovitve, citiranja).

Dogodek:

XY nekaj izjavi, sporoči, govori (doba, ko se uresniči, uresničuje, prvotna ubeseditev: trenutek govorjenja):

1. varianta prenosniških stopenj:

XY je izjavil, sporočil ...

Doba, ko se prvotna

ubeseditev

2. varianta prenosniških stopenj:

XY izjavlja, sporoča ...

reproducira

Preteklik v prvi varianti kaže, da je bila prvotna ubeseditev realizirana pred reprodukcijo, sedanjik v drugi varianti pa, da se prvotna ubeseditev ravno uresničuje, reprodukcija pa poteka hkrati z njo.

3. Časi v časopisnem poročevalstvu

V večini primerov časopisnega poročevalstva si sledijo v zaporedju dogodek, ubeseditev, sprejem, med njimi pa je večji ali manjši časovni razmik. Bistveno je, da gre na stopnji U in stopnji S za retrogradnost sporočanja, kar pomeni, da se pri ubeseditvi gleda na dogodek nazaj in na stopnji sprejema na stopnjo ubeseditve. Na stopnji S se vpoštevata, da naslovnik ve, da je stopnja U sledila D in da je stopnja S sledila U. To pa pomeni:

- v točki U je mogoče izreziti točko D le s preteklikom;
- pričakovanje preteklika v točki S oz. vseh nujnih pretvorb časovnih prislovov.

V točki S se upošteva, da je **prevladujoči čas besedila** naveden v **časoprostorskem vrodu v besedilo** (v naslovju je to na začetku pravega sinopsisa), ne pa kot **datumski podatek o izvodu časopisa**, kar je **podatek o točki S**. V točki S se nadzira raba glagolskih časov med drugim tudi s tem, da se razmerja med časovnimi prislovi in koledarskim štetjem časa sprejemajo s pretvorbami.

S to zavestjo je izločena možnost uporabe sedanjika namesto preteklika, točka S nadzira nevtralno rabo časov (drugače je v umetnostnih besedilih, kjer je mogoča stilna raba časov, npr. sedanjika za pretekla dejanja).

Sedanjost je v časopisu izražena s pomočjo prislovov (danes) in ustreznih sedanjiških oblik, predvsem pa z lastnimi sredstvi, npr. avtomatizmi, ki sedanjost posebej poudarjajo (ko to poročamo, seja še traja).

Prva in druga varianta sta izraziti pisni varianti prenosniških stopenj. V 1. varianti je prikazana nevtralna raba preteklika, v 2. pa pravega sedanjika (ta obsega še rabo sedanjika oz. preteklika v zapisniku kot ubeseditvi, ki nastane hkrati z dogodkom).

V pisnem dnevniškem poročevalstvu je točka S predvidena za časovni odsek »danes« tako, da je ta določen z datumom, navedenim na vsakokratnem

izvodu časopisa in predstavlja le kontrolno točko za aktualno sedanost, ki pa se ne ujema s sedanostjo v notranjem času poročevalskega besedila. Torej, »danes« v poročevalskem besedilu in »danes« sprejema se ne ujemata, ker se časje besedila ujema s časom tvorjenja in ne sprejema. Izjema so le časovne besede (npr. danes), ki so izpostavljene v naslovju. Te se ujemajo s časom sprejema (datum izvoda časopisa) in ne s časom tvorjenja (časoprostorski vhod v besedilo).

Čas tvorjenja besedila – prevladujoči notranji čas ima (tako kot čas sprejema) lastno nanašanje točko v datumskem času. To je običajno časoprostorski vhod v besedilo, ki besedilo spravlja v razmerje z objektivnim časom in tako določa smisel vsem prislovom in pridevnikom ter ostalim časovnim relacijam.

Te časovne pretvorbe opravi naslovnik sam na podlagi razumevanja narave pisnega prenosnika (naslovnik ne pričakuje, da bo tvorec sam opravil te pretvorbe, saj je to v skladu z utrjenim izročilom).

Prevladujoči čas je torej čas tvorjenja besedila, ki se prenese v točko S nespremenjen. V tej točki pa se sreča s prevladujočim doživljanjem aktualnega časa, od koder izhaja potreba pretvorb.

Pri tem veljajo določene omejitve:

- upoštevati je treba, da naslovnik časovni kontinuum doživlja tako, da na posamičnih točkah ali daljših odsekih tega kontinuuma uporablja nanašanje izraze zdaj, danes, v četrtek, torej najprej doživlja sedanost in glede na te točke preteklost in prihodnost. »Danes« je v zavesti predvsem kot pravkar doživljeni »danes«, nanašanje vloga tega prislova pa je drugotna. Zato je nadzorna vloga na točki S tako pomembna;
- sprejemanje poročevalskih vsebin je naglo, lahko, zato bi bilo obračanje pozornosti stran od vsakokratne točke na linearnem poteku sprejemanja moteče in stilno šibko (npr. prepogosta mesta, kjer mora naslovnik opraviti miselno operacijo prilagajanja časja v besedilu s točko objektivnega časa).

Opuščanje časoprostorskega vhoda v besedilo izhaja iz želje po drugačnosti nekaterih časopisov. Prilagoditve časovnih določitev, ki so razumljive le s stališča trenutka govorjenja, ne pa tudi s stališča poročanja so mogoče (»Na vprašanje bom odgovoril jutri.« → »Dejal je, da bo na vprašanje odgovoril danes). Vendar pa se s tem zabriše avtentičnost dejansko izrečenega. Poročevalec tedaj posega v prvine, ki se v poročevalstvu praviloma ne smejo oddaljiti od oblike prvotnega govornega dogodka.

Časje v poročevalskem besedilu je potrebno prilagoditi času v točki S, kadar ni potrebe po ohranitvi avtentičnosti, vendar časovni podatki besedila lahko na točki S (zaradi objektivnega časovnega razmika obeh točk) izgubijo poročevalsko smiselnost. V preteklosti se je to zgodilo zaradi neutrjene konvencije in tehnoloških ovir (primer z objavo telegrama o Vilharjevi smrti v Slovenskem narodu).

V novejšem poročevalstvu pa je prišlo do zadrege zaradi nastopanja prislova danes v nadnaslovu in naslovu:

Nn: Od **danes** nov parkirni red

S: Ljubljana, 29.9. – **Od jutri**, 30.9., bo ...

Besedilo: /.../ Zanimivo je, da **danes, dan pred** ...

(D, 30. 9. 1993, 7, Dejan Vodovnik)

Vključevanje časja v poročevalsko besedilo se kaže:

- prislov danes v Nn je tvorčeva prilagoditev časa času sprejema. »Danes« se nanaša na datum izida časopisa – točki S;
- prislov jutri iz začetka sinopsisa pa se nanaša na glavni čas besedila, zato je potrebna prilagoditev na »danes« v točki S.

Napaka je v tem, da se dva »danes« nanašata na različen koledarski čas.

Nastopanje časovnika »danes« izkazuje v pisnem poročevalstvu dve glavni pretvorbeni razmerji:

- a) Danes se v poročevalskem besedilu nanaša na dominantni čas tvorjenja besedila, ta čas pa se prekriva s časom dogodka (v pisnem poročevalstvu v večernih izdajah časopisa) Prevladujoči časovnik je sedanjik. Poročevalec ne upošteva, da bo ta »danes« v točki S že »jutri« in prevladujočega časa ne prilagaja času sprejema s pretvorbo.
- b) Danes je izpostavljen v naslovu in se ujema s točko S, vendar pa se prekriva s časom dogodka, ki je bil prej, ko je bil dominantni čas tvorjenja besedila drugačen – napovedan za ta aktualni »danes«. To sovpadanje se učinkovito nanaša na poročano resničnost, ko je kak dogodek z *izrekanjem določen*, da bo nastopil »danes, to pa se primerno uporabi v N:

N: Torej – **danes**

P: Ugibanja o »neznankah« sporazuma

S: Kairo, 10. 11. – »Obe strani se strinjata, da se bosta sestali **jutri**, 11. 11. ob 13. uri ...« /.../

(D, 11. 11. 1973, 1)

Naslovnik je moral opraviti pretvorbeni prestop: Danes v N je sprejel kot aktualni danes (točka S), besedilni jutri (glede na prevladujoči besedilni čas, tj. čas časo-prostorskega vhoda) pa je moral pretvoriti na danes aktualnega doživljanja časa v točki S.

Vesti, nadaljevane vesti, razširjene vesti in poročila imajo naslednje časovno ogrodje vzorca in pravil:

Naslov

Časo-prostorski vhod

Časje:

- časovni prislovi, ki ubesedujejo časovne odseke kot spoznavne vsebine človekovega odražanja objektivnega časa in ki v razmerju do podatka v časo-prostorskem vhodu vzdržujejo **čas tvorjenja besedila kot dominantni čas**;
- kadar so časovni prislovi te vrste izpostavljeni v kateri od enot **naslovja, se ne podrejajo koledarskemu času iz časo-prostorskega vhoda**, ampak doživljanju aktualnega časa v točki S;
- časovniki, ki z morfemskim navezovanjem ustrezajo pomenom besed za časovne odseke (imajo besedilotvorno vlogo), se kot časovne glagolske oblike ujemamo z delovalnikom težiščne nastopne povedi in tako poleg navezniških parov tvorijo navezniške nize;
- čas tvorjenja besedila je podan v časo-prostorskem vhodu, čas sprejema pa v vsakokratnem izvodu dnevnika.

3.1 Čas in časje v vestiškem besedilu

Po Kmeclu je analitična zgradba (avtor razporeja besedilne odseke daljših ali krajših časovnih obdobij po svojem ustvarjalnem hotenju) značilna za umetniško zvrst, za sintetično zgradbo pa je značilno sledje naravnega časovnega zaporedja sprememb. Toporišič govori o časovno premenjeni

zgradbi, ko zaključni del zgodbenega časa pripovedovan na začetku literarnega sestavka (vzbuditev zanimanja, ustvarjanje napetosti ...) Takšna zgradba besedila je vedno izraz avtorjevega hotenja, kar pa ne velja za poročevalska besedila s tako zgradbo. Tovrstna poročevalska besedila so posledica naslednjih okoliščin:

- pri nadaljevani vesti je podlaga vedno zmeraj določena vrsta dogodka, ki je praviloma ena od prvin obsežnejšega dogajanja, navadno je to končna, posledična prvina (Iznajdljivi goljuf je pobegnil);
- pri razširjeni vesti (npr. o prometni nesreči) je postavljen v začetek najizrazitejši odlomek dogodka, kar zajema le nekaj trenutkov, ker takšne vesti zajemajo zelo kratek časovni odsek (Prehitro na prednostno cesto).

Če bi dogodke v teh dveh primerih razvrstili po časovnem zaporedju, bi nastalo pripovedniško besedilo.

→ **Vestično težišče:** je začetni del besedila in ubeseditev vestiškega pravzorca za najnujnejšimi podatki. Je poročevalska reakcija na dogodek, vsebuje signale prevladujočega besedilnega časa – časa tvorjenja besedila. Naslovnikovo pričakovanje je treba nato zadovoljiti z nadaljnjimi informacijami, tako da je širitev vestiškega besedila možna le z vsebinskim zaledjem tega dogodka.

→ **Besedilni zasuk:** je izrazita zareza med vestičnim težiščem in daljšim delom vestiškega besedila, tj. vsebinskim zaledjem vesti. Gre za časovni zasuk, premeno. Besedilo, ki sledi temu zasuku je vzročno pojasnjevanje, utemeljitev vsebine vestičnega težišča. Na mestu zasuka stojijo **kazalniki zasuka** (Kot smo že poročali ...; Do nesreče je prišlo ...; Nesreča se je zgodila, ko ...). Sklicevalni avtomatizmi (kot so ugotovili prometniki ...) kažejo na to, da bo sledil podrobnejši prikaz tega, kar je v vestičnem težišču. V tem primeru so tudi ti kazalniki besedilnega zasuka. Kazalniki zasuka besedilo vsebinskega zaledja jasno predstavijo **pred** dogodek vestičnega težišča, tako da se vse razume, kot da imajo pretekliki vsebinskega zaledja predložno dopolnilo pred tem (ni potrebna raba predpreteklika).

→ **Čas in vsebinsko zaledje vesti:** vestiški notranji čas je samo v vsebinskem zaledju vesti uravnan po sosledju dogodkov v resničnosti.